

Óbert Marianna[✦]

A hadijog és a hadifogság története az egészségügy szemszögéből

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.147

Célom összefoglalni a hadijog fejlődésének főbb állomásait különös tekintettel a hadifogság egészségügyi vonatkozásaira, valamint a rendelkezésre álló irodalmi források alapján jellemezni a hadifogolytáborok egészségügyi helyzetét az első és második világháború során. Végül megemlítek két magyar vonatkozású hadifogoly történetet. Az általam felhasznált források alapján elmondható, hogy a hadijog nemzetközi történetében a hadifoglyok védelmére mindig is volt törekvés, de a nagy tömeg, a véges egészségügyi és logisztikai források, valamint a gazdasági- és politikai körülmények ellehetetlenítették a szabályzók betartását. A kialakult helyzet komoly, teljesíthetetlen kihívás elé állította az egészségügyi ellátást.

KULCSSZAVAK: hadifogság, hadijog, hadifogolytábor, hadifogolyellátás, világháború

A History of Military Law and Captivity from the Aspect of Health Care

The aim of my article is to summarise the main stages of the improvement of martial law, with special emphasis on medical suspects of prisoners of war, and also to reveal the medical situation of prisoner of war camps during World War I and II. Finally I memorate two life stories of prisoners of war with Hungarian relations. According to the processed literature, during the improvement of international martial law, a big effort can be seen to help, save and care prisoners of war, although because of the enormous masses of prisoners, the finite logistical and medical resources, and the political and economic situation keeping the rules and laws was difficult. The emerged situation and the mass posed a huge, impractical challenge for the medical system.

KEYWORDS: prisoner of war, martial law, prisoner of war camp, healthcare of prisoner of war, World War

✦ MH Egészségügyi Központ, Védelemegészségügyi Szervek, Klinikai Képességbiztosító Intézet, Dandár Egészségügyi Központ (ROLE-2), Egészségügyi Koordináló és Kiürítő Részleg, beosztott tiszt, szakorvos jelölt –

Specialty trainee, subordinate officer, Department of Medical Coordination and Evacuation, Brigade Health Centre (ROLE-2), Institute of Clinical Skill Development, Defence Health Agency, HDF Medical Centre
e-mail: obertmarianna@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1098-5512

Bevezetés

Írásom célja, hogy a rendelkezésre álló írásos dokumentumok alapján áttekintést nyújtsak a hadifogság történetéről, jogi fejlődésének főbb állomásairól, a hadifogsággal és a hadifogolytáborok üzemeltetésével járó egészségügyi nehézségekről és bemutassak két különleges, honfitársunkat érintő, a témával kapcsolatos élettörténetet.

Az 1907 októberében Hágában megkötött „A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól” szóló egyezmény alapján hadifogolynak tekinthető a fogságba jutott hadviselő fél, beleértve nemcsak az adott állam hadseregének tagját, hanem a milícia és az önkéntes csapattestek tagjait és mindazon fegyveres lakosságot, akik az országot védelmezik az ellenséges erőktől”.¹

Az 1929. évi Genfi Egyezmény szerint a hadifogoly státusz nemcsak a hadviselő felek haderejének elfogott tagjainak jár, hanem az ellenség által elfogott összes személynek.² Ez azonban egy furcsa kettősséget hozott magával: a második világháború előtti értelmezés szerint a fogságba jutó polgári lakosság jobban járt a hadifogsággal, ugyanis ekkor még nem kellett számolni nagyobb tömegek ellenséges oldalon harccal történő megvadásásával, zsúfolt fogolytáborba hurcolásával és kényszermunkába állításával. A másik felfogás, mely a második világháború tapasztalatain alapszik, azonban már valóban az ellenséges erők hatalmába került katonáit érti hadifogoly alatt.³

A háborúk során a hadifoglyok száma hatalmas méreteket öltött. Az első világháború során kb. 60 millió katonát mozgósítottak, közülük kb. nyolc–kilenc millió fő esett hadifogságba. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén kb. 1,2–2,3 millió fogoly volt, a cári Oroszország katonái közül kb. egy millió fő került osztrák–magyar hadifogságba, míg a monarchia katonai állománya közül kb. kétmillióan kerültek orosz hadifogolytáborokba.

A hadifoglyok létszámát és a hadseregek létszámát összevetve kiszámítható, hogy minden ötödik cári és minden harmadik osztrák–magyar katona fogságba esett, ezzel szemben minden tizenharmadik német és minden tizedik francia vagy olasz katona került ellenséges fennhatóság alá.⁴

A második világháború alatt Európában 20–22 millió katona és polgári személy került hadifogságba, közülük kb. egy millió főre tehető a magyar, vagy magyar állampolgárságú, nemzetiségű személyek száma.⁵

A történelem során az emberiség történelmével és a kegyetlen háborúkkal összekapcsolódva fokozatosan megszülettek a hadviselés során alkalmazandó szabályok is, melyek a nemzetközi szokásjog részévé váltak az idők folyamán.

A nemzetközi hadijog és humanitárius jog fejlődése

Már az ókorban is nagyon sok történelmi és vallási kultúrában jelentek meg a harcot szabályzó előírások. Például: a katona csak katona ellen harcol, a magát megadó katona (aki később hadifogollyá válik) nem ölhető meg, a nőket, öregeket és gyermekeket

1 Térfi 1914, 471.

2 Degré 1937, 360.

3 Bognár 2006, 11.

4 Miklós 2015.

5 Sipos 1997, 381.

kímélni kell, hogyan kell bánni a hadifoglyokkal, a templomokban és bizonyos kegyhelyeken pedig nincs helye a harcnak. Bizonyos kultúrák azonban különös kegyetlenségű hadviseléssel, ezeket az elveket megszegve harcoltak (pl. a tatárok, vagy 1098-ban Hódító Vilmos fia Rufus, aki megcsonkította és megvakította walesi hadifoglyait).⁶

A magyar mitológiában is több olyan történet maradt fenn, mely a hadviselés szabályairól szól, mintegy háborús etikát fogalmaz meg (pl. Szentgalleni kaland, Lehel és Bulcsú kivégzésének története, mely a felesleges kegyetlenkedésről szól, Botond legendája, mely a katona egyéni készségeinek elismerését példázza).

A nemzetközi büntetőbíráskodás első példája 1474-ben történt, amikor Peter von Hagenbachot, burgundiai hűbérest különös kegyetlenkedésért halálra ítélték.⁷

Itt kell megemlíteni a rabszolgasággal kapcsolatos jogi elemeket is, melyek az 1700-as években a polgárháborúk, parasztfelkelések során nem voltak túlzottan irányadók, a felkelések leverését gyakran kegyetlen megtorlások követték. A szabályok az adott birodalom belső ügyei voltak, általában nem különböztek az általános hadijogi szabályoktól (pl. Harmincéves háború cseh szakasza, vagy a Rákóczi szabadságharc, 1848–49-es szabadságharc), azonban voltak olyan esetek, amelyek kifejezetten nagy felháborodást keltettek Európában (pl. Haynau 1849-es terrorja). A legkülönösebb kegyetlenség az amerikai földrészen bontakozott ki, pl. Közép-Amerika spanyol conquistadorai által, majd az Egyesült Államok Fegyveres Erői és az őslakosok között gyakorlatilag minden olyan rémtett megtörtént, melyet ma a népiirtás kategóriájába sorolunk.⁸

A hadijog fejlődésében jelentős dátum 1859, ekkor ugyanis a szárd-piemonti francia és a Habsburg seregek a Solferinói csata kapcsán jelentős veszteségeket szenvedtek el. Ellátatlan sebesült katonák tömegei heverték a csatamezőn, a felcserek két tűz között rekedtek, arra járó civil orvosok és segítők látták el a sérülteket, az ellenséges katonák hol egymásnak estek, hol összetartottak, a Habsburgok kivégzéssel fenyegettek több elfogott magyar katonát. Ezt Henry Dunant svájci polgár személyesen is átélte és tapasztalatait Solferinói emlék című könyvében fogalmazta meg. Tanulmányként pedig leírta, hogy szükség volna pártatlan segélyszervezetek létrejöttére, melyek háborús körülmények között is képesek ellátni a sérülteket, akik tisztán szakmai alapon hoznak döntéseket és ezt a hadviselő felek tiszteletben tartják. Ennek következményeként alakult meg 1863-ban a jelenlegi Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának elődje, majd 1864-ben Genfben megállapodás született, hogy a vöröskeresztes alakulatokat, épületeket, sátrakat, járműveket semmilyen erő sem tekintheti célpontnak, és ezt az államok tiszteletben tartják, cserében vállalják a megkülönböztető jelzés viselését, a sebesültek összegyűjtését, ápolását állampolgárságra való tekintet nélkül.⁹

A következő fontos állomás az amerikai polgárháború idejére tehető, kitérésrekor Lincoln elnök azzal a kéréssel fordult jogászához, hogy az unionista erők

6 Simkin 1997.

7 Sztancs 2006.

8 Kovács 2011, 325–339.

9 Kecskés 2018, 74–119.

számára készítsen egy olyan szabályzót, mely kifejti, milyen elveket kell betartani a déliekkel való küzdelem során. Így született meg a Lieber-kódex, mely tartalmaz államközi háborúkkal és polgárháborúkkal kapcsolatos szabályokat is. A kódex definiálta a „kombattáns” kategóriáját és feltételeit, tartalmazott hadifoglyokkal kapcsolatos jogokat, állást foglalt a perfidia, a megszálló hatalmak jogai és kötelezettségei terén is. A kódex betartása a gyakorlatban nem kevés csorbát szenvedett, de későbbi nemzetközi hadijogi hatása vitathatatlan.¹⁰

II. Miklós orosz cár 1899-ben és 1907-ben tartott hágai konferenciái során a hadviseléskor alkalmazandó szokásjogi természetű szabályokat rögzítették mind a szárazföldi, mind a tengeri háború tekintetében, tiltó álláspontot foglaltak a fajtó- és mérgezőgázok alkalmazását illetően, tiltották a testben szétrobbanó lőszer használataát.¹¹ Ennek során keletkezett a Martensz-klauzula is, mely kimondja, hogy „addig is, amíg a háború törvényeiről kimerítőbb törvénykönyv lesz alkotható, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek az oltalma és tilalma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak”. Később a háborús bűnösök felelősségre vonása kapcsán gyakran hivatkoztak a Martens klauzulára.¹²

1906-ban Genfben az 1864. évi egyezmény helyébe lépő egyezményt kötöttek, amely részletesen szabályozta a sérültek helyzetét, az egészségügyi alakulatok védelmét, rögzítette a hadifogoly definíciót, tiltotta a védett statussal vagy jelvénnel való visszaéléseket.¹³

A hágai konvenciókat és a genfi egyezményt Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában született törvény kapcsán ratifikálták.¹⁴

A 20. század eleje óta a hadijogban a fenti egyezmények következményeképpen hágai és genfi jogot különböztethetünk meg, melynek alapja, hogy a hágai jog arra koncentrál, hogy a hadműveletek során milyen elveket kell a harcoló feleknek betartani, míg a genfi jog a háború áldozatainak sérültjeire, a védett személyekre koncentrál.

Ha összevetjük az első és második világháború tapasztalatait, arra jutunk, hogy az első világháború során a humanitárius és hadijogi egyezmények nagyobb betartottságra tettek szert, a hadifogolytáborok működésének tekintetében nem voltak olyan durva visszaélések, mint amelyet a második világháború német és szovjet táborokban tapasztaltunk. A szabályok betartását persze a technikai fejlődés mindig nehezítette, például a légiereő fejlődésének gyorsasága és a vele kapcsolatos hadijogi szabályozók késése közötti feszültség.

Az első világháború után a következő nagy hadijogi állomást az 1929-ben megújított genfi egyezmény adta, mely igen nagy részletességgel szabályozza a hadifogoly státuszt. A jelenlegi szabályozók többsége a második világháború tapasztalatainak

10 Boda 2015, 59–76.

11 Magyar 1915, 44–51.

12 Vincze 2019, 9–14.

13 Lóránt 1915, 23–30.

14 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

figyelembevételével készült és az 1949-es genfi egyezményeken alapszik. 1949-ben négy témában született egyezmény: szárazföldi ütközetek sérültjeinek védelme, tengeri ütközetek sérültjeinek védelme, hadifogyók védelme, az ellenséges erők által megszállt polgári területek lakosainak védelme.

Az 1949. évi Genfi Egyezménynek született 1977-ben egy kiegészítő jegyzőkönyve, melyet elsőnek 171, 2005-ös második módosítását 165, míg 2011-ben elkészült módosítását 56 állam fogadta el. Magyarország részese a kiegészítő jegyzőkönyvnek is, így a benne foglaltakat a mai napig minden magyar katonának szem előtt kell tartania. Érdekesség, hogy az első és második jegyzőkönyvhöz az Amerikai Egyesült Államok nem csatlakozott.

Az első a nemzetek közötti háborúra, a második alapvetően a polgárháborúkra készült jegyzőkönyv meghatározza a sebesült, a hajótörött, az egészségügyi személyzet, egészségügyi szállítóeszközök definícióit, jelzéseit és mindezeket tiltott célpontként határozza meg függetlenül annak szárazföldi, légi vagy tengeri voltától (beleértve a polgári egészségügyi és egyházi szolgálatot is), valamint megengedi a polgári személyek egészségügyi humanitárius tevékenységét. Emellett megtiltja az indokolatlan orvosi beavatkozások elvégzését, valamint rögzíti az eltűnt személyekkel kapcsolatos kötelezettségeket és az elhunytak maradványaival szükséges teendőket, a hadisírgondozást, illetve állást foglal a polgári védelem, polgári segélyezés, a kulturális értékek védelme terén is.¹⁵

A harmadik kiegészítő jegyzőkönyv egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szól, valamint rögzíti a megkülönböztető jelzések használatának szabályait.¹⁶

Másik jelentős állomás a humanitárius nemzetközi jogban az, amikor előírás született a gyermekek jogairól és a gyermekek fegyveres konfliktusokban betöltött szerepéről, bevonásáról. A gyermekek jogairól az 1924. évi Genfi Nyilatkozat már állást foglalt, ezt követően 1948-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely nyilatkozik a gyermekek védelméről és javaik biztonságban tartásával kapcsolatban. Ezt követően 1959-ben az ENSZ többéves előkészítést követően újabb nyilatkozatot fogadott el gyermekjogi témában, mely már elismerte a gyermekek névhez, állampolgársághoz, oktatáshoz való jogait, azonban alkalmazására még nem rendelkezett kötelező érvénnyel.¹⁷ 1989-ben a New Yorkban kelt gyermekek jogairól szóló egyezmény – mely az élet minden területén állást foglal a gyermekek védelmében –, jelen írás szempontjából lényeges, hogy hangsúlyozza fegyveres konfliktusok során a gyermekek védelmét, és az egyezményben részes államokat kötelezi arra, hogy a 15. életévüket be nem töltött gyermekek ne vehessenek részt ellenségeskedésben, ne lehessen őket besorozni fegyveres erőbbe.¹⁸

A mértéktelen sérülést vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető fegyverek korlátozásáról Genfben 1980-ban született állásfoglalás tiltja a röntgensugárral

15 1989. évi 20. törvényerejű rendelet, a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

16 2006. évi LXXVIII. törvény, az 1949. augusztus 12-én aláírt genfi egyezmények egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt kiegészítő jegyzőkönyvének (III. Jegyzőkönyv) kihirdetéséről.

17 <https://gyermekjogiegyezmeny.hu> 2021.

18 A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény.

ki nem mutatható repeszeket szóró fegyverek használatát, a mértéktelen sérülést okozó, a mentesítésre alkalmatlan, vagy felderíthetetlen aknák használatát, valamint amelyek használata annyi polgári áldozatot követelne, aminek mennyisége mértéktelen volna az adott katonai előnyserzéshez képest. Emellett az egyezmény kötelezi a résztvevőket az aknatelepítések nyilvántartására és azok nemzetközi együttműködésben való felszámolására a konfliktusok végeztével.¹⁹

A szabályok betartásának sérelmével és az arra adott jogi válaszokra is megfigyelhetők példák. Ilyenek a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi-humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények, (genfi egyezmények súlyos megsértése, népirtás, emberiség elleni bűntettek) kapcsán felállított Nemzetközi Törvényszék, vagy az 1994-ben elkövetett ruandai népirtás kapcsán felállított Nemzetközi Büntetőtörvényszék, és a 2002-ben megalakult a már állandó hágai központú Nemzetközi Büntetőbíróság. Ezek mindegyike a népirtással, emberiség elleni bűncselekményekkel, háborús bűncselekményekkel és az agresszió bűntetteivel gyanúsított egyének felelősségre vonására hivatott, bár utóbbi eset ügyeinek lefolytatására csak 2017 óta van hatásköre.²⁰

Végül – a teljesség igénye nélkül – a 2007. évi Lisszaboni Szerződést említem meg, mely az Európai Unió működését tette hatékonyabbá. A szerződés lezárta az amszterdami szerződéssel és a nizzai szerződéssel megkezdett folyamatot, amely arra irányul, hogy megerősítse az EU hatékonyságát és demokratikus legitimitását, vitás kérdésekben javítsa egységes fellépését.

Hadifogsággal kapcsolatos jogi kérdések

Történelmünk során már a korai időktől követhető az a ténymegállapítás, hogy a harcképtelen vagy a magát megadó katona nem képvisel katonai fenyegetést, erőt, sőt védelemre szorul, sérüléseit el kell látni és hadifogolynak kell tekinteni, lehetőség szerint a frontvonalától biztonságos távolban lévő táborban kell őrizni. A 19. század egyik nemes gesztusa volt, hogy a hadifoglyokat elengedték „becsületszóra”, azaz meg kellett ígérniük, hogy az éppen folyó háború során nem fognak részt venni a fegyveres harcban. Természetesen ez a naiv gyakorlat hamar szokását veszítette. Ahogyan a fenti vázlatos összefoglalóból is látszik, a hadifogság és a hadifoglyok jogainak szabályozása is komoly történelemmel rendelkezik.

Az 1864-es Genfi Egyezmény definiálta a hadifogoly kifejezést, és állást foglalt a védelmük mellett, de annak módjáról nemigen nyilatkozott.²¹

Az 1929. évi Genfi Egyezmény ennél jóval részletesebben szabályoz. Az egyezmény kimondja, hogy hadifogolynak számít a hadviselő felek hadseregéhez tartozó és az ellenség által tengeri vagy légű műveletek során elfogott egyén. A hadifoglyok

19 1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló Genfben, az 1980. évi október hó 15. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyv kihirdetéséről.

20 Kirs 2009, 25–35.

21 Kovács 2011, 330–331.

az ellenséges hatalom hatalmában állnak, nem pedig az őket foglyul ejtő személyek vagy csapattestek hatalmában. Velük emberséges bánásmód tanúsítandó, ugyanakkor óvakodni kell a erőszakos cselekedetektől, tilos megtorló rendszabályokkal élni velük szemben. A hadifoglyokat tiszteletben kell tartani, a nőkkel jogukat megillető teljes tisztelettel kell bánni. A hadifoglyokról a fogvatartó hatalom kötelessége gondoskodni, a bánásmódban csak akkor tehető különbség, ha azt rendfokozat, testi, szellemi vagy egészségügyi állapot, hivatásbéli képesség vagy nemi megítélés indokolja. A hadifogoly köteles magát adataival igazolni, amennyiben erre egészségügyi ok miatt nem képes, át kell adni az egészségügyi szervnek. Igazoltatást követően feltehetnek neki kérdéseket hadseregük vagy országuk helyzetéről, amennyiben nem kíván válaszolni, tilos emiatt bántalmazni. A fegyvereket, lovakat, katonai eszközöket a katonai iratok kivételével el kell venni a foglyoktól, azonban a személyes tárgyak (beleértve a gázálcot, a sisakot, rendfokozati jelzéseket és kitüntetések) a fogolynál kell hagyni. Pénzét csak átvételi elismervénnyel lehet elvenni.

Elhelyezésük tekintetében állást foglalt az egyezmény amellelt, hogy egészségtelen vidéken csak átmenetileg lehet fogva tartani embereket, a lehető leghamarabb egészségesebb területre kell őket szállítani. Az arcvonal tüzének is tilos őket kitenni. Elhelyezésükkor figyelembe kell venni az egészségügyi és tisztasági követelmények lehető legnagyobb mértékét, a helyiségnek száraznak, fűthetőnek, világíthatónak kell lennie, nem lehet tűzveszélyes, az egy térben fogvatartottak száma nem lehet több, mint amit a fogvatartók elhelyezési szabályi magukra vonatkozóan előírnak. Ügyelni kell az elegendő ivóvízmennyiségre és a dohányzók számára meg kell engedni, hogy szenvedélyüknek hódoljanak. A fogoly ruházatát, fehérneműjét és lábbelijét a fogvatartónak kell biztosítani, a dolgozóknak munkaruhát is kell adni. Kantinokat kell felállítani, ahol kereskedelmi áron a foglyok élelmiszert és használati cikket vehetnek.

A fogvatartók kötelesek járványügyi megelőző intézkedéseket hozni és betartani, ügyelni a tisztaságra, fürdők és zuhanyzók felállításával kötelesek a foglyok tisztálkodását biztosítani, és lehetővé kell tenni, hogy fizikai erejük fenntartása érdekében testedző gyakorlatokat végezhesenek. Kötelező gyengélkedőszobákat üzemeltetni, ahol a beteg foglyok a megfelelő ápolást megkapják, a ragályos betegségben szenvedőknek elkülönítőket kell biztosítani. Az ápolási költségeket a fogvatartó fedezi. A hadviselő felek saját hadifogolytáboraikban az ellenséges erők tagjai közül orvos és ápoló személyzetet visszatarthatnak a többi fogoly ápolása céljából. A foglyokat havonta legalább egyszer orvosi vizsgálat alá kell vetni, melynek célja a prevenció, az egészségügyi állapot felmérése, a tisztaság ellenőrzése és a ragályos betegségek felderítése.

A hadifoglyok vallásgyakorlási jogát biztosítani kell, amennyiben lelkész hadifogoly van jelen a táborban, annak engedélyezni kell a felekezetnek megfelelő szertatások békés megtartását. A hadifoglyok tiszteletadási kötelezettséggel rendelkeznek mind a fogvatartottak, mind a fogvatartók között jelen lévő magasabb rendfokozatú személyekkel szemben. A fogvatartott tiszték pénzjövedelemre jogosultak, mely nem haladhatja meg a saját országában kapható fizetés maximális összegét, ez később a fogvatartott által eredetileg szolgált hatalom által megtérítendő. A hadviselő felek ezt egymás között megállapíthatják, maximalizálhatják is.

A sebesült foglyokat, ha az utazás állapotukat veszélyeztetné, nem szabad áthelyezni másik táborba. Áthelyezéskor a foglyot előzetesen értesíteni kell az áthelyezés tényéről, csomagjuk, értékük átszállításáról is gondoskodni kell.

A foglyokat rendfokozatuk és képességeik szerint munkára foghatja a fogvatartó, de nem alkalmazhatók olyan munkára, amire fizikailag alkalmatlanok, valamint, amelyek egészségkárosodással járnak. A munkaidő nem haladhatja meg a fogvatartó hatalom országában előírt szabályokat, vasárnap pedig pihenőnap jár. A munka minősége nem állhat kapcsolatban a hadműveletekkel semmilyen módon. Általában tilos olyan feladatot adni számukra, amellyel az ellenség katonai erőfeszítéseit támogatnák („first link principle”).

Tilos a foglyokat fegyver-, lőszergyártási feladatok, vagy azok szállítására alkalmazni. A szükség szerint felállított munkáskülönítményeknek a hadifoglyotáboroknak megfelelő egészségügyi, elhelyezési stb. rendszabályokkal kell rendelkeznie. A hadifogoly halála esetén a munkával szerzett jövedelmét diplomáciai úton örököseinek el kell juttatni.

A hadifoglyoknak lehetőséget kell biztosítani levelezőlapon, vagy levélen keresztül kapcsolatot tartani a hozzátartozóikkal, melyek postai úton továbbítandóak és nem késleltethetők. Különösen akkor, amikor a katona megbetegszik. A foglyok postai csomagokat is kaphatnak, melyek tartalmazhatnak ruhát, élelmiszert, könyvet, utóbbiak cenzúrának vethetőek alá. A postai csomagok ellenőrzését a címzett jelenlétében kell végrehajtani.

A foglyoknak joguk van jogsérelmeikkel az erre a célra felállított szervekhez fordulni.

A hadviselő felek a halálos betegségben vagy súlyos sérülésben szenvedő hadifoglyokat rendfokozatukra és számukra való tekintet nélkül kötelesek stabil állapotba hozni és hazaszállítani hazájukba. Ennek a megítélésére vegyes orvosi bizottságokat kell alkalmazni, melyek három tagból állnak: közülük kettő egy semleges országból származzon, míg egy főt a fogvatartó hatalom jelöl ki, az elnök egy semleges tag. A munkabalesetet szenvedett foglyok szintén hazaszállítandók. A hazaszállítás költségeit a fogvatartó állam határáig a fogvatartó állam állja, ezen túl a fogly szolgálati helye szerinti állam. A hazaszállítottak tényleges katonai szolgálatra nem alkalmazhatóak.

A hadifoglyok is végrendelkezhetnek, halálmegállapításuk a fogvatartó állam területén érvényes törvények alapján történik, ugyanolyan okmányokkal. A fogságban meghalt foglyokat tisztességgel el kell temetni, a sírt jelzéssel kell ellátni, tiszteltben kell tartani és gondozni.²²

A hadifoglyok jogállása szabályozásának következő nagy állomása az 1949-es Genfi Egyezmény volt, mely a hadifogly definíciójában jobban elmélyül, jobban részletezi azt, kiterjeszti az internálhatók körét. Szintén kihangsúlyozza az egészségügyi végzettségű személyek, vöröskereszt körébe tartozók védelmét. Kötelezi a fogvatartót, hogy a foglyok számára személyi igazolványt készítsen. Fontos változás még, hogy az új egyezmény külön kitér az elmebetegségben szenvedő foglyok elkülönítésének és kezelésének sajátosságaira is (korábban csak a járványügyi elkülönítésről szólt). Az orvosi dokumentációkat a Központi Hadifogly Irodának meg kell küldeni.

22 1936. évi XXX. törvény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben, 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről.

Az egyezmény arra is kitér, hogy lehetőség szerint a foglyot olyan egészségügyi személy gondozza, aki saját nemzetiségéből származik. „A fogva tartó hatalom felkérheti azokat a hadifoglyokat, akik – bár nem voltak fegyveres erők egészségügyi szolgálatához beosztva – foglalkozásuk szerint orvosok, fogászok, ápolók vagy ápolónők, hogy egészségügyi hivatásukat ugyanahhoz a hatalomhoz tartozó hadifoglyok érdekében gyakorolják, amelyhez ők is tartoznak. Ebben az esetben továbbra is hadifoglyok maradnak, azonban ugyanolyan bánásmódban részesülnek, mint a fogva tartó hatalom által visszatartott orvosi személyzet megfelelő tagjai. Mentésíteni kell őket minden egyéb munka alól.” A fogva tartó hatalom által a hadifoglyok segítésére visszatartott egészségügyi és egyházi személyek nem tekinthetők hadifoglyoknak.

Orvosi és egyházi hivatásuk gyakorlása érdekében megilleti őket, a fogolytáboron, vagy munkáskülönményen kívüli kórházban lévő foglyok felkeresése, melyhez a fogvatartó biztosítja a közlekedési eszközt. Az egészségügyi tevékenységért egy adott táborban a legmagasabb rendfokozatú rangidős katonaoorvos felel. Az egészségügyi vagy egyházi személy nem kényszeríthető hivatása elveivel ellentétes tettekre.

Pénzügyi szempontból megjelenik az előleg fogalma az új egyezményben, valamint számszerűen meghatározza rendfokozatonként a zsold mértékét, valamint azt is, hogy a fogvatartó köteles számlát nyitni a foglyok számára. Megjelenik a munkából eredő balesetek kapcsán a kártérítés fogalma is.

A postai levelek cenzúrájának jogát a feladó állam számára engedélyezi csupán. A fogvatartás végeztével szabályozza és prioritálja a hazaszállítást.

Elsődleges hazaszállításra jogosult, aki:

- gyógyíthatatlan beteg vagy sérült,
- olyan betegek vagy sérültek, akik egy éven belül nem gyógyulnak meg az orvosi bizottság szerint,
- olyan betegek, akiknek a szellemi vagy testi állapota fokozatos rosszabbodik.

Semleges országba szállítandó, aki:

- gyógyulása várhatóan egy éven belül bekövetkezik,
- akiknek a gyógyulása semleges országban hamarabb bekövetkezik, mint saját országában.

Semleges országból hazaszállítandó, aki:

- állapota oly mértékben rosszabbodott, hogy a hazaszállítás bármelyik feltétele teljesül,
- szellemi és testi képessége a kezelés végeztével is csökkent marat.

A hadifoglyok elhalálózása tekintetében rögzíti az egyezmény, hogy tömegsírokba csak különleges szükséghelyzet esetén temethetők el, a holttest el is hamvasztható, de csak abban az esetben, ha erre egészségügyi ok van, vagy az elhunyt kifejezetten kérte.²³

Gyakorlati helyzet – a valóság

Az első világháború során a harcoló katonák számára megrendítő, megrázó lélektani pillanatot jelentett a hadifogollyá válás, a megadás pillanata. Tudták, hogy ettől a pillanattól elveszítik szabadságukat, fogvatartóikra lesznek utalva és nem biztos a túlélésük,

23 A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény.

de még így is biztosabb volt, mintha nem adnák meg magukat. Bár gyakran a megadást az ellenség nem vette tudomásul, lemészárolta a magukat megadó katonákat, mert könnyebb volt, mint elhurcolni őket a csatamezőről.²⁴

Az első világháború során kb. 732 000 magyar katona került fogságba.²⁵

A nagy háború tömeghadseregei nagy létszámú hadifogolytáborokat tettek szükségessé, melyre a többi ország mellett az Osztrák–Magyar Monarchia sem volt felkészülve. Az első fogolyszállítmányok 1914-ben érkeztek az országba, főleg oroszokat és szerbeket szállítottak, később olasz és román foglyok érkeztek. 1917 januárjára már 1 092 055 fő szerepelt a monarchia hadifogoly nyilvántartásában, rá egy évre további 300 000 fővel nőtt a számuk.²⁶ Táborokat hoztak létre pl. Brűx, Mauthausen, Arad, Dunaszerdahely, Somorja, Esztergom területén. A táborok többsége olyan zsúfolt volt, hogy az előírásokat lehetetlenség volt betartani, a foglyok a földön aludtak, aki nem fért el az épületben, annak sátrat húztak, aki oda sem, az a csatornaparton talált magának helyet éjszakára. Nem meglepő, hogy ilyen körülmények mellett a járványügyi helyzet egyre romlott, kezdett elterjedni a kolera és a kiütéses tífusz, mely nagy számban szedte áldozatait. A járványok felszámolása szinte lehetetlen volt, megfelelő mennyiségű egészségügyi személyzet sem állt rendelkezésre.²⁷ Ez nem meglepő, hisz a sérült katonák ellátására sem volt elég ember és kórház a birodalom területén, a sérültekből származó terhelést szükségkórházakkal, önkéntes ápolóképzéssel, lábadozó otthonok építésével próbálták mérsékelni. Utóbbiak a mai rehabilitációs intézmények elődeinek tekinthetők.²⁸ A monarchia igyekezett a tanulságokat levonni és 1915-től tábori barakk-kórházak felállítására kötelezte a táborvezetéseket a kormányzat, így 1915-re Esztergomban például már 40 fűthető épület biztosította a szállást a hadifoglyok számára. Rendezni igyekeztek az egészségügyi személyzet kérdését is, majd a rutin vizsgálatokon szigorítottak, a munkára kiadott foglyok az első hónapban heti, majd havi rendszerességgel estek át orvosi vizsgálatokon. Ekkora tömeg mellett a fegyelem fenntartása is komoly nehézségekbe ütközött, írások szerint mindennapos volt pl. a szerbek és oroszok közötti testi agresszió. A gazdaság mindeközben összeomlóban volt, és már hiába vetették be 1915 tavaszán a nőket, a gyerekeket és az időseket is a tavaszi munkálatokba, kevésnek bizonyult, így került sor a hadifoglyok ilyen jellegű alkalmazására.²⁹

A hadifogságba került magyar katonák is hasonló viszontagságokat éltek meg. A szerb hadifogságban rekedt katonák kemény fizikai munkát végeztek, nem kaptak kellő minőségű és mennyiségű ruhát, élelmet, tífuszjárvány tombolt. A tisztek helyzete valamivel jobb volt, kaszárnnyában helyezték el, de nem jutott mindegyiküknek ágy, de szalmazsák igen. A járványoknak nagyon sok orvos és ápoló is áldozatul esett, ami az ellátást még inkább akadályozta. A vöröskereszt jelentései szerint Szerbiában minden hiányzott a betegellátáshoz: humán feltételek, gyógyszerek, ágynemű, fehérnemű. A járvány végül a civil lakosságra is áterjedt: 150 000 civil veszítette életét.

24 Van Emden 2000, 14–39.

25 Kapronczay 2001, 88–106.

26 Rauchensteiner 2015, 13–20.

27 Gorcsa 2018, 56–76.

28 Weinhoffer 2017, 39.

29 Gorcsa 2018, 56–76.

Végül 1915-ben az olaszok átvették a Szerbiában lévő hadifoglyokat, Asinaraba szállították őket. A sziget ivóvízkészlete nyáron elapadt, valamint a kb. 1100 főre tervezett fogolytáborban kb. 23 500 fogoly raboskodott. Sokan már az oda vezető úton életüket vesztették a járvány, vagy a tengeribetegség kapcsán. A szigeten is hamar járvány tört ki: a vérhas és a kolera végzett pusztítást. Csak nagyon kevesen térhettek innen haza.³⁰

Nem volt sokkal különbség a helyzet a második világháború során, sőt a világ többi országában sem. A hadifogságból hazatérő magyar katonák is hasonló viszonyosságokról emlékeznek meg és nem volt különösen zökkenőmentes a hazaérkezésük sem. Ugyanez igaz volt a magyarországi hadifogolytáborokra is. Gyakran jelöltek ki a belső rend megtartása érdekében ún. botosokat, akik a többiek regulálására voltak hivatottak. Többnyire szerb, román vagy ruszin nemzetiségűek voltak kijelölve erre a posztra. Gyakori volt a belső feszültségkeltés is, így például lehetetlen kéréseket tettek a ruszin tolmácsok, amik hiányában büntetés járt: botokkal, szíjjal verték őket, fosztogattak. Mindezek a nemzetek között egyfajta provokált hierarchiát alakított ki, rémálommá téve a fogolytábor egyébként sem egyszerű életét. Az egészségügyi körülmények is mostohák voltak.

A gödöllői táborba érkezőket drótkerítések közé terelték, meztelenre vetkőztették, lönyíró géppel lenyírták a hajukat és a testszőrzetüket. Akin véletlenül maradt némi haj, azt korbáccsal verték. A Bajára érkezőket csak megnyírták és fertőtlenítő fürdetésen estek át, a gyakori fejtetvesség miatt erre mindenképp szükség volt. Fertőtlenítő kazán csak nagyon kevés táborban állt rendelkezésre és a tisztálkodás lehetősége is csorbát szenvedett. A legtöbb lágereben nemhogy szappan, de még víz sem volt. Itt is gyakoriak voltak a járványok, főleg hasmenés, tífusz, amelyben emberek haltak meg. A legtöbb táborban alig volt gyógyszer és orvosi eszköz. Latrinák biztosították a foglyok számára, hogy elvégezhesék a dolgukat, amik hosszú vékony padként voltak felépítve. Gyakran használták őket, tekintettel a gyakori hasmenéses járványokra és nem volt ritka, hogy a betegségtől elgyengült foglyok beleszédültek a fekáliába és belefulladtak. Tekintettel az alacsony számú egészségügyi személyzetre, a súlyosabb betegek többségét környező kórházakba vitték, így jó esetben ott haltak meg és nem a lágerekben. Hadifogolykórházakat alakítottak ki (összesen hetet), mert a meglévő civil kórházak a sérültek és a civil lakosság ellátása mellett nem tudtak még a hadifoglyok ellátásával is törődni, vagy legalábbis nagyon kis mértékben. Ilyen hadifogolykórház került kialakításra például Makón, de a vöröskereszt is állított fel átmeneti kórházakat, emellett járványkórházak kerültek kialakításra. A személyzet létszáma és a rendelkezésre álló gyógyszerek, eszközök mennyisége itt is hagyott némi kívánnivalót. Átlagosan 150 beteg jutott egy orvosra, az orvosok csak átmenetileg voltak ott. Az ápolók száma is hasonlóan alacsony volt, a fertőtlenítő személyzet pedig nem volt szakképzett, hanem betanított munkások voltak. A kórházba szállított betegek már olyan súlyos állapotban voltak, hogy többnyire lemondtak róluk, ezért ezeket a hadifogolykórházakat már nem is őrizték.

Az írásos dokumentumok szerint a bajai és szegedi táborban ettől jobb körülmények uralkodtak, ott napi szintű orvosi vizitre is lehetőség volt, valamint fertőtlenítő kocsik érkeztek gyakran, amik a fertőtlenítő fürdetést biztosították, ilyenkor került sor az elhelyezési területek fertőtlenítésére és a szőrtelenítésre, hajnyírásra is.

30 Margittai 2014, 5–304.

Az elhunyt hadifoglyok többségét valamilyen fertőző betegség vitte el, ezt követték sorban az alultápláltság szövődményei, a végelgyengülés, és a korábban harctéren szerzett sérülés szövődményei. Nem volt ritka azonban az erőszakos cselekmény által kiváltott halál, az öngyilkosság, vagy a kivégzés sem. Az esetek jelentős részében nem született feljegyzés a halál konkrét okára, számos dokumentációban csak annyi szerepel, hogy „betegség”.³¹

A szovjet lágerekben is hasonló volt a helyzet: nagyon magas volt a halálozás, melyek szoros összefüggést mutattak a higiénés körülményekkel és az élelmezéssel. A foglyok többsége az érkezést követő első hónapokban elveszítette testsúlya felét. A munkakörülmények veszélyesek voltak, leginkább a bányamunkára kiválasztottak szenvedtek a szénpor hatására. Európa szerte, így itt is pusztított a tífusz, illetve a mindenféle élőködők, fejtetvek, rühatka. Sok helyen nem volt orvos, csak kevés tapasztalattal rendelkező, képzetlen szanitéc, így a betegségeket sem tudták hatékonyan kezelni. Hiányoztak a legalapvetőbb orvosi felszerelések is: mankó, kötszer stb.³²

A magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos tapasztalatok a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár adatai alapján az alábbiak. A Krím és a Baltikum területén fogvatartott magyar katonákat Kijevben gyűjtötték össze, majd innen szállították haza őket. A hazaszállítás előtt egyeztetésen vettek részt, ahol kifizették a bérüket, és vásárlásra is lehetőséget biztosítottak számukra, hogy ajándékkal lephessék meg szeretteiket. Indulás előtt orvosi vizsgálaton estek át, csak a nem fertőző betegeket és szállítható állapotúakat vagonírozták be. Az írások szerint a katonák nyitott kocsikon utaztak, megpillantva a Kárpát-medence hágóját a Himnuszt énekelték a legalább hat évnyi fogság után. Máramaroszigetre érve leszállították őket. Itt volt a Szovjetunió hadifogoly elosztó gyűjtőtábor, ahol ismét orvosi vizsgálaton vettek részt, fertőtlenítették és igyekeztek felhízlalni őket. Innen szintén vonattal utaztak tovább Magyarországra. Záhonyban ÁVH katonák számolták és ellenőrizték őket, amely teljesen összetörte a nagy reményekkel érkező katonákat. Az ellenőrzés után a szerelvény tovább indult Nyíregyháza-Sóstógyógyfürdőre, itt azonban csak egy részük szállhatott le, mivel korábban már politikai szempontok szerint két csoportba sorolták őket: egyesek lelakatolt fülkében, kísérettel utaztak tovább Budapestre. A csehszlovák és román területekről származó magyarokat még néhány hónap kényszermunkára fogták itt, de kíséret nélkül mozoghattak. Gyalogosan kísérték fegyveres és kutyás őrizettel átmeneti szállásra, ahol étkezést biztosítottak számukra és orvosi vizsgálaton estek át, melyről igazolást, majd a lakcímükre szóló vonatjegyeiket is megkapták. A Sóstógyógyfürdőre érkező foglyok 97%-a katona, 3% civil volt, 99,93% férfi és 0,07% nő, többségük 1941–45 között esett fogságba, 44% a harmincas éveiben járt hazatérésekor.³³

Különleges hadifogoly történetek

A történelem produkált néhány magyar vonatkozású különleges hadifogoly esetet mind az első-, mind a második világháború során. Az *első világháború* egyik ilyen

31 Bognár 2006, 168–196.

32 Bank 2016, 129–139.

33 László 1997, 381–407.

szerelője dr. Bárány Róbert, aki 1876 áprilisában született Bécsben, majd 1900-ban orvosi diplomát szerzett, később pedig Németországban folytatott kutatómunkát fülgyógyászként. Fogycékkossága ellenére (csonttuberkulózisából szövődményesen gyógyult) 1915-ben önként jelentkezett harctéri szolgálatra, ahol katonai kórházi orvosként működött. Később a háború során orosz hadifogságba került, itt szintén nem ült a babérjain, fogolytársak ellátásán túl a lőtt fejségek tanulmányozásával foglalkozott. 1914-ben fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjat kapott, de ő volt az utolsó, aki tudományt szerzett róla a hadifogságban. Szabadulása érdekében a svéd királyi család is közbenjárt, azonban a tárgyalások hosszasan elhúzódtak, ráadásul 1915 augusztusában maláriát kapott. A Népszava 1915 és 1917 között 11 rövid cikkben írt Bárány díjáról, így jutott el hozzá a hír a hadifogságba. Végül 1916 júniusában hagyhatta el Oroszországot és vehette át díját. Munkamoráljáról ad tanúbizonyságot, hogy 1921-ben már a lőtt fejségekéről tartott előadást a bécsi orvosszövetség ülésén. Az orvosi tanács azonban megtiltotta neki, hogy magát a kalorikus nystagmus felfedezőjének tekintse (aki valójában volt), ezért visszatért Svédországba, itt élt és tanított haláláig, 1936-ig. Életről filmet is forgattak A Nobel-díjas hadifogoly címen, 2015-ben.³⁴

A második világháború érdekes példaként pedig Toma András élettörténetét mutatom be. 1944-ben, 19 évesen került besorozásra az 1. magyar hadsereg állományába. Valahol Auschwitz és Krakkó környékén esett fogságba 1945 januárjában, majd a boksztogorszki hadifogolytáborba szállították, innen pedig 1945 tavaszán Bisztrjagba. Az utazás meggyötörte mind fizikálisan, mind pszichésen, több fogolytársa az út alatt életét veszítette. 1947 januárjában Kotyelnycs elmeegógyintézetébe került és szovjet gyakorlat szerint törölték a hadifogolyok listájáról, így teljesen eltűnt a magyar adminisztráció elől és nem tért haza több ezer társával együtt a világháború után. A következő ötven évben nem volt hajlandó oroszul megtanulni, talán nagyon jól tette, ugyanis egy ott dolgozó szlovák orvos lett figyelmes a csak magyarul beszélő Tomára, akit hibásan Tamás Andrásnéként vettek nyilvántartásba. Egyre nagyobb sajtófigyelmet kapott, majd a magyar hatóság dr. Veér András ideg- és elmeegógyász vizsgálata alá vetette Tomát, aki megállapította, hogy minden kétséget kizárólag egy hadifogságban rekedt második világháborús magyar katonát tisztelhetnek a személyében. Ezt követően sor kerülhetett hazaszállítására, majd az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet lakója lett, ahol hosszú terápia során megtörtént múltjának feltárása és súlyos PTSD-t igazoltak nála, mely valószínűleg már a csatatéren megbontotta elméjét. Az idős férfiről kiderült, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Sulyánbokróról származik. Gyógykezelését követően szülőfalujába szállították, ahol – DNS-vizsgálattal is igazoltan – testvére, Anna ápolta 2004-ben bekövetkezett haláláig.³⁵ Toma András 2000. augusztus 11-én történt hazaszállítása több, mint 50 évnyi hadifogság után valószínű csoda. Temetését 2004-ben a nyíregyházi temetőben, katonai tiszteletadás mellett tartották meg, ahol nem csupán rokonai, hanem az azonosításában, hazaszállításában részt vevő személyek is tiszteletüket tették.

34 Kaba 2014.

35 <https://mult-kor.hu/tbb-mint-tven-evet-flttt-egy-orosz-elvegyogyintezetben-az-utolso-magyar-hadifogoly-20200811> 2020.

Olyan özvegyek és árvák is részt vettek búcsúztatásán, akik a háború során elveszített és többé meg nem talált szeretteiket jöttek meggyászolni.³⁶

Összefoglalás és következtetések

Összegzésképpen elmondható, hogy a hadijog nemzetközi történelmében a hadifogságba esett katonák és civilek védelmére mindig volt törekvés, hisz a fentebb felsorolt jogi szabályzók mindegyike okkal jött létre az emberi élet és méltóság védelme érdekében. Végig gondolva a fent olvasottakat, azt mondhatjuk, hogy ezek a jogi iránymutatások alaposak, kellőképp tárgyilagosak és igazságosak voltak. Betarthatóságukat azonban joggal kérdőjelezhetjük meg, hiszen a fenti törvények és egyezmények többsége a hadifogságban lévők számára szinte kaszárnyai életet javasol. Ha az ennek megteremtéséhez szükséges forrásokat összevetjük egy nemzet hadban álló katonáinak számával és az ellátandó hadifoglyok számával, könnyen rájövünk, hogy nincs az a fejlett gazdaságú ország, mely mindenre képes lett volna. Sem kellő számú tábor, sem kellő mennyiségű ellátmány, sem megfelelő humán erőforrás nem állt rendelkezésre nemhogy a hadifoglyok ellátására, a nemzet saját sérült katonáinak és civiljeinek fenntartására sem.

A hadifogság és a körülményeivel kapcsolatos elmélyedés az 1. és 2. világháború egy-egy nagyon apró szelete. Írásomat a jogi aspektus mellett leginkább a hadifogságban lévők fizikális létének feltárására helyeztem ki.

Amikor a háborúk veszteségeiről beszélünk, megpróbáljuk őket számokkal kifejezni, de valójában nem mérhető az általuk okozott valós veszteség. Ha eltekintünk a halottak vagy sérültek számának becslésétől és a háborúkat bio-pszicho-szociális kontextusban értelmezzük, nem csak egyénre, hanem egy nemzetre és annak több generációjára vonatkoztatva, könnyen beláthatjuk, hogy a valós károk felmérhetetlenek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.
1936. évi XXX. törvény a hadra kelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben, 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről.
1984. évi 2. törvényerejű rendelet a „Mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról” szóló Genfben, az 1980. évi október hó 15. napján kelt egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyv kihirdetéséről.
1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről.
2006. évi LXXVIII. törvény az 1949. augusztus 12-én aláírt genfi egyezmények egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról szóló, Genfben, 2006. június 19-én aláírt kiegészítő jegyzőkönyvének (III. jegyzőkönyv) kihirdetéséről.
- A hadifoglyokkal való bánásmódról vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény.

36 Szűcs 2009.

- A gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény.
- Bank Barbara: Magyarok szovjet fogságban – Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról. Budapest. *Nemzeti Emlékezet Bizottsága*. 2016.
- Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború. Rész-e a célzott emberölés (targeted killing) az igazságos háborúnak? *Hadtudomány* 25. 3–4; 59–76. 2015. HU ISSN 1215-4121
- Bognár Zsolt: „Magyar hadifogságban Magyarországon. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok a hazai források tükrében 1944–1945.” *doktori értekezés* ELTE BTK. 2016.
- Degré – Várady-Brenner: Degré Miklós, Várady-Brenner Alajos: Magyar Törvénytár 1936. évi törvény-cikkek, Budapest. Franklin Társulat. 1937.
2021. „Gyermekek jogok története” <https://unicef.hu/gyermekjogok/a-gyermekjogok-tortenete> (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Gorcsa Oszkár: Hadifoglyok és a Nagy Háború – Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Belvedere Meridionale* 30. 1: 56–76. 2018.
- Több, mint 50 évet töltött orosz elmeógyógyintézetben az utolsó magyar hadifogoly. 2020. <https://mult-kor.hu/tbb-mint-tven-evet-tiltt-egy-orosz-elmegyogyintezetben-az-utolso-magyar-hadifogoly-20200811> (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Kaba Eszter: Bárány Róbert: a Nobel-díjas hadifogoly. Bárány Róbert, a Nobel-díjas hadifogoly (*elsovh.hu*) (Letöltés ideje: 2021. 05. 15.)
- Kapronczay Károly: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Budapest. *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, könyvtár és levéltár*. 2001.
- Kecskés D. Gusztáv: Humanitárius segítségnyújtás globális méretekben. *Múltunk*, 63. 4: 74–119. 2018.
- Kirs Eszter: „A tényfeltáró és békéltető bizottságok helye a nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonás intézményrendszerében” *doktori értekezés*, ME ÁJK. 2018.
- Kovács Péter: Nemzetközi közjog. Budapest. *Osiris Kiadó*. 2011.
- László Géza: A Nyíregyháza-sóstógyógyfürdői hadifogoly fogadóállomás története (1950). Nyíregyháza: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv* 1997/12. 1997.
- Lóránt Ármin: A hadifogoly kérdésről. Budapest, 1915. *Hedvig Imre Könyvnyomdája*.
- Magyar Géza: A békeközlések és a világháború c. beszéde nyomán a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala. *Hadi beszédek*. Budapest: *Pallas Irodalmi és Nyomdai részvénytársaság*. 1915.
- Margittai Gábor: Szamársziget szellemkatonái. Budapest: *Scolar Kiadó Kft*. 2014.
- Miklós Tamás: Hadifoglyok az Osztrák–Magyar Monarchia területén az első világháború idején. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/21/hadifoglyok_az_osztrak_magyar_monarchia_teruleten_az_első_vilaghaboru_idejen (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Manfried Rauchensteiner: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie: 1914–1918. Bécs: *Vandenhoeck und Ruprecht Verlag*. 2015.
- Sipos Péter: Magyarország a második világháborúban – Lexikon A–Zs. Budapest: *Petit Real Könyvkiadó*. 1997.
- John Simkin: William the conqueror. <https://spartacus-educational.com/MEDwilliam1.htm> (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Szűcs László: Tvrtko: „Toma András esete megmutatta, mi a hazaszeretet”. <https://honvedelem.hu/hirek/tvrtko-toma-andras-esete-megmutatta-mi-a-hazaszeretet.html> (Letöltés ideje: 2022. 07. 24.)
- Sztancs Edit: A Nemzetközi Büntetőbíróság és a magyar jog viszonya. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_nemzetkozi_buntetobirosag_es_a_magyar_jog viszonya/ (Letöltés ideje: 2021. 05. 12.)
- Térfi Gyula: Magyar Törvénytár, 1913. évi törvény-cikkek. Budapest: *Corpus Juris Hungarici*.
- Richard Van Emden, 2000. Prisoners of the Kaiser. The last POWs of the Great War. *South Yorkshire: Pen & Sword Books*. 1914.
- Vincze Viola: „Halális autonóm fegyverrendszerek használatának jogszerűsége az ellenségeskedés során” *doktori értekezés*, ELTE ÁJK. 2019.
- Weinhoffer Judit: „A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében.” *doktori értekezés*, NKE HDI. 2017.